

УДК 94(4)«715/802»

СЕРГІЙ МІЛЮТІН

м. Кропивницький

serhio.miljutin@rambler.ru

ДІЯЛЬНІСТЬ КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ ПІД ЧАС ПРАВЛІННЯ ІСАВРІЙСЬКОЇ ДИНАСТІЇ

У статті розглянуто взаємовідносини константинопольського патріархату з імператорами Ісаврійської династії під час дискурсу довкола легітимності шанування іконописних образів. На основі аналізу листування патріарха Германа з малоазійськими єпископами визначено особливості ідейної аргументації захисників ікон на початковому етапі іконоборського конфлікту. Проаналізовано діяльність патріарха Тарасія з відновлення авторитету столичного патріархату. Визначено, що зміна релігійної політики правлячої династії не мала на меті відновлення авторитету столичного патріархату.

Ключові слова: константинопольський патріархат, іконоборство, Ісаврійська династія, Герман, Лев III Ісавр, Константин V Копронім, Тарасій.

Константинопольський патріархат посідав чільне місце в релігійному житті Візантії й був дороговказом для жителів імперії. У VII ст. столичний патріархат зазнав суттєвих втрат, спричинених причетністю кількох патріархів до пропагування монофелітства, однак справжнім ударом для авторитету патріархату стало правління Ісаврійської династії, представники якої Лев III Ісавр (717–741) і Константин V Копронім (741–775) перетворили іконоборську ересь на складник державної політики й намагалися маніпулювати столичним патріархатом.

Тривалий час історію константинопольського патріархату вивчали в контексті іконоборського конфлікту. Уперше діяльність столичного патріархату стала предметом дослідження І. Андрєєва [1; 2], який здебільшого акцентував увагу на православних патріархах, котрі негативно ставилися до іконоборства. У другій половині ХХ ст. науковців зацікавила богословська діяльність патріарха Германа, що викладено в історичних розвідках Л. Ламзи [19], Г. Ланге [20], Н. Кіфара [15], А. Йокаліса [18] та К. фон Шенборна [12]. Діяльність патріархів-іконоборців досліджували переважно в контексті взаємодії світської та церковної влади С. Геро [16; 17], М.-Ф. Озепі [13; 14], Р. Потц [22], І. Рохов [23], П. Шпек [25] і Д. Штайн [26]. У сучасній російській історичній науці діяльність константинопольського патріархату досліджують Д. Афіногенов [3], О. Величко [4; 5] і С. Заплатніков [7; 8].

Джерельну базу представлено виключно роботами захисників ікон. З-поміж історичних хронік інтерес для вчених становлять «Хронографія» Феофана Сповідника [28] та «Бревіарій» патріарха Никифора [21], однак їхні автори не завжди об'єктивні у викладі подій і схильні ідеалізувати діяльність патріарха Германа. Серед агіографічних джерел інтерес для вчених становить житіє святого Стефана Нового [27], проте і це джерело має низку недоліків. Зокрема, його автор Стефан Діакон припускається численних помилок та фальсифікує історичні факти. Важливими для дослідження історії константинопольського патріархату є також послання Германа до малоазійських єпископів та листи патріарха Тарасія, адресовані папі римському й східним патріархам, що увійшли до канону VII Вселенського собору [6].

Мета нашого дослідження – проаналізувати взаємовідносини константинопольського патріархату з імператорами Ісаврійської династії. Для реалізації поставленої мети слід виконати такі завдання: визначити місце патріарха Германа в боротьбі з іконоборством; окреслити політику патріархів-іконоборців стосовно іконописних образів, проаналізувати дії патріарха Тарасія з відновлення авторитету столичного патріархату.

Уважаємо за потрібне почати аналіз взаємовідносин столичного патріархату та імператорів Ісаврійської династії з діяльності патріарха Германа (715–730). На початку

церковної кар'єри Герман служив кліриком у соборі святої Софії. Належна освіта та природна схильність до богословської науки дозволила Герману взяти активну участь у VI Вселенському соборі. Згодом Герман став митрополитом Кизика, а в 715 р. імператор Анастасій II (713–715) призначив Германа константинопольським патріархом.

В історичній науці більшість учених позиціонує патріарха Германа як захисника ікон, що наважився виступити проти релігійних нововведень, однак таке трактування ролі Германа в боротьбі з іконоборством викликає критику окремих істориків. Зокрема І. Андреев звернув увагу на те, що Герман не виявляв послідовності в боротьбі з іконоборством [2]. Під час аналізу листування патріарха з малоазійськими єпископами Д. Штайн дійшов висновку, що Герман надто пізно почав реагувати на гоніння проти ікон і поведився пасивно [26, 188–189]. На думку Д. Афіногенова образ Германа зазнав значної героїзації в хроніці Феофана Сповідника та в житії святого Стефана Нового і не відповідає історичним реаліям [3, 22].

Для визначення місця патріарха Германа в боротьбі проти іконоборської єресі слід розглянути його послання до єпископів Константина Наколійського і Фоми Клаудіопольського, яких підозрювали в розповсюдженні іконоборських ідей. У 723 р. до патріарха Германа дійшли чутки про те, що єпископ Константин Наколійський почав гоніння проти ікон. Патріарх не надто довіряв чуткам і вирішив особисто пересвідчитися в їхній правдивості. Єпископ Наколійський зустрівся з Германом в Константинополі, де між ними відбулася полеміка, зміст якої зберігся в посланні Германа до митрополита Іоанна Сінадського. Герман коротко переповів своєму адресату, що Константин Наколійський для свого виправдання посилався на старозавітну заборону поклонятися рукотворним предметам. На це патріарх відповів: «Не слід поклонятися рукотворному, а що стосується мучеників Христових, ми вважаємо їх гідними всілякої честі й просимо їхніх молитов» [6, 156].

У полеміці щодо значення іконописних образів патріарх запевнив єпископа Наколійського, що ікона не знецінює істинного покло-

ніння Богу, оскільки на іконі зображено людський образ Бога-Сина, який подібний нам у всьому, окрім гріха. Крім того, іконописці не зображують божественний складник, оскільки він невидимий і неосяжний. На іконах представлено образ святої плоті. Такий образ заслуговує всілякої пошани і достойного йому вшанування. Про іконописні образи святих Герман зазначає, що віруючі вшановують святих мучеників, які будучи звичайними людьми спромоглися стати служителями Господа завдяки проповідуванню істини, добрим справам та стражданням в ім'я Творця, ми вшановуємо їх, щоб пам'ятати про їхню мужність і вірність Богу [6, 157]. Наостанок патріарх Герман наголосив, що ікона виконує аксіологічну та педагогічну функцію й дозволяє віруючим виховати богоугодні риси.

Германа задовольнила розмова з Константином Наколійським, тому він вирішив передати через нього послання митрополиту Іоанну Сінадському, в якому запевнив, що єпископ Наколійський, вислухавши аргументи патріарха, погодився з сказаним і не виявив іконоборських настроїв. Незважаючи на позитивну характеристику патріарха, Константин не передав послання митрополиту, що спонукало окремих істориків запідозрити єпископа в іконоборських настроях.

Дії Константина викликали здивування патріарха й Герман закликав єпископа негайно передати лист, адресований митрополиту, і вибачитися перед Іоанном Сінадським за цей інцидент. Звертаючись до Константина Наколійського, Герман запевнив, що той не стверджував нічого образливого про Господа або святих мучеників Христових, нічого не говорив і не скоїв стосовно ікон, окрім цитати зі Святого Писання про те, що не слід поклонятися рукотворним предметам, однак при цьому патріарх наголосив, що це не суперечить християнським канонам. Наостанок Герман зазначив, що до того часу, поки Константин не передасть лист адресований митрополиту Іоанну, він не матиме права здійснювати богослужіння [6, 159].

Того ж року до патріарха дійшла інформація про іконоборську діяльність єпископа Фоми Клаудіопольського. Зазначимо, що історикам достеменно невідоме місце знаходження

єпископства Фоми, оскільки у Візантії на той час було декілька міст з назвою Клаудіополь. За твердженням І. Андреева це місто розташовувалося у Галлатії, однак такий висновок російського науковця зроблено на основі гіпотези, за якою Фома Клаудіопольський і Константин Наколійський обов'язково були знайомі [1, 23]. З тезою І. Андреева не погоджується Л. Ламца, оскільки немає жодних доказів, які б довели той факт, що Фома та Константин були знайомі. На думку історика, єпископія Фоми розташовувалася в Ісаврії [19, 149].

Герман направив послання Фомі, в якому зазначав, що не схильний вірити чуткам, однак дуже збентежений тим, що як йому відомо Фома, без санкції патріарха вирішив заборонити ікони й самовільно розпочав гоніння проти святих образів. Патріарх звернув увагу Фоми на той факт, що негативне ставлення до ікон властиве для іудеїв та єретиків, які не розуміють значення іконописних образів у християнській практиці. Герман наголосив, що ікона для християн – це взірць мужності та добродієвності, який служить для прославлення Бога. Розвиваючи свою думку, Герман пише, що сказання про подвиги святих корисні для слухачів, бо стимулюють їх до наслідування праведного способу життя. Такої мети можна досягти, дивлячись на ікони, оскільки іконописний образ являє глядачу ідею святого. Хто через слух пізнав діяння, здійснені святими сподвижниками, тому процес споглядання ікони допоможе пригадати почуте, а тим, хто не чув про діяння святих, образи дають змогу підготуватися до пізнання християнських догматів. Окрім того, ікона може бути інструментом для тих людей, що не можуть піднятися до духовного рівня споглядання. Насамкінець у своїх настановах, адресованих Фомі, патріарх акцентував увагу єпископа на тому, що віруючі під час вшанування ікон поклоняються не дошкам та фарбам, а невидимому Богу [6, 163–164].

Відсутність прямих доказів вини Константина і Фоми в реалізації іконоборської політики спонукала вчених до нових історичних розвідок, що збагатили історіографію, однак не наблизило науковців до розв'язання цієї проблеми. З огляду на це було знайдено компро-

міс, який полягав у тому, що малоазійських єпископів разом з патріархами-іконоборцями на Вселенському соборі було названо головними винуватцями гоніння проти ікон, щоб не завдати шкоди авторитету імператриці Ірини та Константина VI, які були родичами справжніх ініціаторів іконоборської політики – Лева III Ісавра та Константина V Копроніма.

У 726 р. Лев III Ісавр наказав зняти ікону над мідними воротами, що викликало зіткнення між урядовими військами та невдоволеним натовпом. Через чотири роки імператор провів таємне зібрання, у якому взяло участь 19 радників, з-поміж них був також патріарх Герман. Більшість постановила заборонити вшанування іконописних образів, проти чого виступив тільки столичний патріарх. Феофан Сповідник запевняв, що патріарх, як мужній служитель Христа, не тільки не піддався на вмовляння василевса, а став на захист ікон і заявив, що без Вселенського собору не може змінити своїх переконань щодо ікон, однак заява Германа не отримала підтримки. Після цього розчарований патріарх прийняв рішення піти у відставку [28, 407–408].

У своєму дослідженні Д. Штайн висловив сумніви щодо того, що Герман вимагав від Лева III Ісавра скликати Вселенський собор. Учений вважає, що патріарх самотужки міг санкціонувати церковне зібрання [26, 188]. У процесі аналізу подій, які передували скликанню VII Вселенського собору, Д. Афіногенов дійшов висновку, що пропозиція Германа скликати собор не відповідає історичним реаліям. На думку науковця цю легенду поширили з ініціативи патріарха Тарасія під час підготовки до Вселенського собору [3, 16].

Після відставки колишній патріарх поселився у своєму родовому маєтку і не втручався в релігійну політику Лева III Ісавра. Незважаючи на це противники іконоборства перетворили Германа на героя агіографічної літератури наділивши його вмінням передбачувати майбутнє та рисами безкомпромісного захисника православ'я.

На вакантну посаду Лев III Ісавр призначив учня і помічника Германа – Анастасія (730–754). Дослідники схильні вважати, що Анастасій походив з східних провінцій Візантії та отримав гарну освіту. За твердженням

Феофана Сповідника, Анастасій через меркантильні мотиви підтримав імператорську політику стосовно ікон [28, 409]. Навпаки, С. Заплатніков схильний уважати, що Анастасій був переконаним іконоборцем і відкрито демонстрував свої релігійні переконання [9, 241]. На нашу думку Анастасій був типовим кар'єристом, який на інтуїтивному рівні відчував настрої василевса й уміло до них адаптувався.

Про гоніння проти захисників ікон під час патріархату Анастасія згадує патріарх Никифор, зазначаючи, що через першого іконоборського патріарха постраждало багато благочестивих людей, оскільки вони не визнали імператорську політику в галузі віровчення [21]. Натомість аналіз «Хронографії» Феофана засвідчує, що Анастасій не здійснював систематичних переслідувань противників іконоборства. Це дозволяє зробити висновок, що іконоборська політика Лева III Ісавра мала пасивну форму й не передбачала тотальних репресій проти захисників ікон.

Після смерті Лева III Ісавра патріарх потрапив у складну ситуацію, спричинену боротьбою за владу між легітимним імператором Константином V та узурпатором Артаваздом (741–743). У результаті аналізу писемних джерел з'ясовано, що Артавазд спробував розбити Константина V на теренах Малої Азії, проте його спроба не завершилась успіхом. Константин втратив частину армії, однак врятувався в місті Аморій. Артавазд вирішив, що молодий василевс більше не становить небезпеки й вирушив до столиці. Феофан Сповідник зазначає, що узурпатор заручився підтримкою патріарха, який вінчав Артавазда на царство. У Константинополі Артавазд розпочав пропаганду, спрямовану проти василевса. Складником цієї пропаганди стало відновлення культу вшанування ікон. Патріарх Анастасій також брав активну участь у підбурюванні населення проти Константина V і запевняв, що здійснювати гоніння проти святих образів його змушував молодий імператор. На цьому Анастасій не зупинився й привселюдно звинуватив Константина V в несторіанстві, однак спільні дії узурпатора та патріарха не допомогли їм у боротьбі проти імператора. Константин V розбив війська Артавазда неподалік від

Сард, що відкрило василевсу шлях до Константинополя. Рекогносцировка околиць столиці дала зрозуміти Константину, що в Артавазда немає ресурсів для тривалої оборони міста. Узурпатор організував нічну вилазку в табір Константина V, однак вона не досягла успіху. Константин V здійснив декілька позиційних атак, у наслідок чого захопив укріплення й увійшов до Константинополя. Дізнавшись про це, Артавазд спробував врятуватися втечею, однак його схопили імператорські війська.

Після відновлення пошкоджених стін столиці василевс організував на іподромі перегони, що розпочалися з демонстрації закованого в ланцюги узурпатора з родичами та союзниками. Патріарх Анастасій також не уник покарання. Молодий імператор, який характеризувався схильністю до театральності наказав посадити патріарха верхи на осла головою до хвоста та провезти іподромом.

Незважаючи на зраду Анастасія, Константин V залишив опального патріарха на посаді, що, на думку одного сучасного історика, підтверджує гуманність молодого василевса [5, 52]. І. Андреев висловив припущення, що покарання Анастасія, Константином V не відповідає історичним реаліям. Основним аргументом на користь своєї теорії дослідник вважає схожість цього епізоду з діями імператора проти патріарха Константина II (754–766) [1, 37–38]. Таку саму позицію відстоює С. Геро [17, 20]. На думку Г. Острогорського, Анастасій зазнав покарання, оскільки Константин V прагнув нівелювати авторитет столичного патріархату, як церковного інституту [11, 226]. Розвиваючи думку Р. Потца, Д. Афіногенов наголошує, що перші імператори-іконоборці прагнули обмежити владу столичних патріархів, оскільки василевси самостійно здійснювали керівництво церквою. Відповідно до таких умов Константин V був зацікавлений у залякуванні Анастасія [3, 11; 22, 33–34].

Після смерті Анастасія імператор скликав синод в Іереї, на якому заборонили вшанування ікон й відлучили від церкви патріарха Германа та Іоанна Дамаскіна. На посаду столичного патріарха обрали єпископа Константина Сіллейського, що походив з чернечого середовища. Зазначимо, що на думку автора життя святого Стефана Нового, Константин II обрали

завдяки імператору, а не єпископам, що взяли участь у засіданнях собору [27, 1112].

У 766 р. василевс дізнався, що патріарх є активним учасником групи заколотників, які планують узурпувати владу в імперії. В історичній науці існує гіпотеза, що причиною симпатій Константина II до опозиції могли стати гоніння василевса проти чернецтва, однак реальні докази участі патріарха в змові відсутні. Феофан наголошує, що Константин V здійснював тиск на родичів та друзів патріарха, щоб ті дали неправдиві свідчення проти Константина II, після чого патріарха схопили й відправили у заслання. Через декілька місяців імператор організував показовий суд над колишнім патріархом, на який запросили всіх бажаних та новопризначеного патріарха Микиту (766–780). Того самого дня на іподромі Константина II піддали тортурам, його одягли в шовковий мішок і наказали посадити верхи на осла. У такому вигляді патріарха провезли іподромом. Після цього Константину II відтягли голову на собачій площі.

В історичній науці побутувала думка, що Константин II був жорстоко покараний через те, що звинуватив імператора в несторіанстві. За твердженням Д. Афіногенова, ця думка безпідставна. Учений вважає, що вона з'явилася внаслідок маніпуляції захисників ікон з історичними фактами [3]. Зазначимо, що аналіз ідейної аргументації іконоборців засвідчує негативне ставлення Константина V до несторіанства. На нашу думку, звинувачення опонентів в ересі, яке часто зустрічається в полемічній літературі та історичних хроніках періоду іконоборського конфлікту слід сприймати не як доказ симпатії до несторіанства чи інших еретичних концепцій, а як риторичний прийом у полеміці з ідейними супротивниками.

Про наступника Константина II патріарха Микиту в першоджерелах збереглося вкрай мало інформації. Відомо, що він мав слов'янське коріння та активно підтримував іконоборську політику, чим викликав повагу з боку Константина V [9, 246]. Феофан зазначає, що після того, як Микита став патріархом, він відразу наказав здерти мозаїки у патріаршому домі й винести звідти вирізьблені ікони [28, 440]. Деякі вчені вважають, що саме Микита наказав замінити в церквах ікони на зо-

браження птахів та сцен полювання. Зазначимо, що під час правління Лева IV Хозара (775–780) Микита продовжував виконувати функції патріарха, однак не проводив масштабних гонінь проти ікон й зосередився на розв'язуванні господарських проблем.

Після смерті патріарха Микити дружина Лева IV порадила призначити на вакантну посаду кіпріота Павла IV (780–784). Василевс погодився, однак при цьому взяв з Павла обіцянку, що той не буде вшановувати ікони [9, 246]. Правління Лева IV виявилось коротким тому, що імператор помер у ранньому віці і залишив малолітнього спадкоємця – сина Константина VI (780–797), при якому функції регента виконувала дружина покійного імператора Ірина (780–802).

У 784 р. Павло IV без відома імператриці зняв із себе обов'язки столичного патріарха й прийняв чернечий постриг. Дізнавшись про це, Ірина разом з сином вирішила відвідати колишнього патріарха для з'ясування причин його відставки. Зустрівшись з Іриною та Константином VI, Павло IV заявив, що його відставку спричинено політикою, спрямованою проти святих образів, якої додержувалася світська влада під час його перебування на посаді столичного патріарха. Через декілька днів після зустрічі з Іриною Павла IV відвідали імператорські посланці, яким колишній патріарх повідомив, що ніколи не підтримував гоніння проти ікон й рекомендував Ірині зібрати Вселенський собор для відміни іконоборства.

Для виборів нового патріарха імператриця створила штучні умови демократичних виборів, щоб призначення нового патріарха з юридичного погляду мало легітимний характер. Підготовлена Іриною публіка вимагала призначити імператорського секретаря Тарасія на посаду столичного патріарха. Імператриця заявила, що вона не проти такого призначення, однак запевнила, що Тарасій не бажає зайняти патріарший престол. Натовп зажадав від Тарасія, щоб той очолив столичний патріархат. На це Тарасій заявив, що погодиться посісти посаду патріарха тільки в тому разі, якщо буде скликано Вселенський собор, щоб розв'язати проблему ізоляції візантійської церкви [28, 458–459].

Зазначимо, що до призначення на посаду константинопольського патріарха Тарасій не мав досвіду в церковних справах і своїм призначенням на цю посаду завдячував виключно Ірині. Вибір імператриці пояснюється тим, що Ірина прагнула мати на посаді патріарха довірену особу, яка цілковито від неї залежала.

На посаді патріарха Тарасій натрапив на численні труднощі, оскільки не мав підтримки в церковному середовищі. Чернецтво не виказувало симпатії Тарасію, тому що монахи були не задоволені тим, що новообраний патріарх посів столичну кафедру будучи мирянином. Єпископат також не виказував симпатій Тарасію, оскільки здебільшого підтримував іконоборство. На думку Д. Афіногенова, Тарасію залишалося поклатися тільки на Ірину, однак цей альянс також мав певні недоліки, оскільки імператриця часто використовувала патріарха для перевірки суспільних настроїв і могла дистанціюватися від нього, якщо старання патріарха відновити вшанування іконописних образів викликали активний суспільний протест [3, 18].

Для скликання Вселенського собору Тарасію потрібно було заручитися підтримкою папи та східних патріархів. Тарасій надіслав папі Адріану I (772–795) лист, у якому стверджував, що визнає постанови попередніх Вселенських соборів і прагне відновити вшанування ікон. Адріан позитивно оцінив прагнення Тарасія й рекомендував почати собор з анафеми іконоборського зібрання 754 року. Східні патріархи, що знаходилися на підконтрольній мусульманам території, однак при цьому завжди підтримували захисників ікон, також позитивно сприйняли прагнення Тарасія та імператриці Ірини відновити вшанування ікон й погодилися направити на собор своїх представників.

У 786 р. в Константинополі відкрилося засідання собору, який повинен був вирішити долю ікон, однак це зібрання викликало незадоволення в столичних гарнізонів, а також частини єпископів, що з підозрою ставилися до вселенського зібрання. Невдоволення набрало обертів, що викликало занепокоєння Тарасія. Патріарх звернувся до Ірини з проханням допомогти приборкати протест, однак імператриця вирішила не втручатися в

ситуацію. Після того, як група військових увійшла на територію собору святої Софії, частина єпископів, що на початку зібрання виказувала симпатії захисникам ікон, перейшла на бік іконоборців. Таким чином перша спроба відновити вшанування ікон не увінчалася успіхом.

У 787 р. собор почав своє засідання в Нікеї. Через свою гендерну належність Ірина не могла головувати на соборі і надала це право патріарху Тарасію. Деякі історики пояснюють це тим, що Константин VI, незважаючи на свій вік, міг головувати на соборі, однак це могло завадити політичним планам імператриці, що спонукало Ірину надати право очолити собор патріарху Тарасію [3, 25].

Поза будь-яким сумнівом, Тарасій прагнув відновити вшанування ікон, однак при цьому він намагався використати собор для відновлення авторитету столичного патріархату. Для цього Тарасію потрібно було довести не легітимність іконоборських патріархів, а останнього патріарха Германа представити, як безкомпромісного захисника святих догматів. При цьому Тарасій намагався обмежити вплив чернечої групи, що сформувалася під впливом настоятеля Студитського монастиря Сави. Для цього Тарасій дав зрозуміти колишнім єпископам-іконоборцям, що вони можуть розраховувати на його підтримку, однак в обмін на це їм слід відмовитися від своїх єретичних переконань та в майбутньому підтримувати політику патріарха.

Сьомий Вселенський собор відновив ушанування ікон та сприяв зростанню авторитету столичного патріархату. Зазначимо, що лояльна політика Тарасія, спрямована на налагодження стосунків з єпископами, які раніше підтримували іконоборство, мала позитивні результати, що засвідчує такий факт: після 787 р. єпископи намагалися не вступати в конфронтацію з патріархом, що позитивно вплинуло на зміцнення позицій Тарасія в непростих взаємовідносинах із світською владою. У процесі аналізу подій, що відбулися після останнього Вселенського собору, М.-Ф. Озепі дійшла висновку, що Тарасій не міг реально протистояти втручання світської влади в релігійні справи, оскільки через опозицію радикального чернецтва не мав

цілковитої підтримки в церковному середовищі [13, 20].

Конфронтацію між Тарасієм та лідером радикально налаштованого чернецтва Савою викликали дії патріарха стосовно єпископів, яких підозрювали в симонії. Сава очікував, що патріарх відлучить винних від церкви, однак Тарасій обмежився тільки дисциплінарним покаранням. Це викликало негативну реакцію Сави; тому він розірвав відносини з Тарасієм, однак дії очільника Студитського монастиря не підтримали інші лідери чернечої партії.

У 795 р. конфлікт між патріархом та чернецтвом досяг апогею. Його причина полягала в тому, що Константин VI розлучився з Марією Амнійською. Деякі історики вважають, що імператор змусив Марію прийняти чернечий постриг для того, щоб взяти за дружину іншу жінку. Тарасій відмовився провести обряд вінчання Константина VI з його новою дружиною Феодотою, однак дав змогу це зробити священнику Йосифу. Ірина, що з 790 р. втратила змогу управляти державою, вирішила скористатися народним невдоволенням щодо дій молодого імператора, щоб повернути владу, й заручилася підтримкою чернецтва.

Для розв'язання проблеми Феодор Студит запропонував патріарху Тарасію відлучити імператора від церкви, а його шлюб з Феодотою визнати недійсним, однак Тарасій не підтримав цю ініціативу. У відповідь на критику радикального чернецтва Константин VI спробував репресувати Платона й Феодора Студита, однак його дії не зазнали успіху і тільки додали чернечій опозиції популярності, що спричинило переворот та втрату Константином VI імператорських повноважень. За згодою матері, котра повернула трон, Константина VI осліпили, а Тарасію довелося публічно вибачитися перед лідерами чернечої партії, що завдало шкоди авторитету патріарха.

У писемних першоджерелах практично відсутні згадки про діяльність Тарасія під час самостійного правління Ірини. Д. Афіногенов вважає, що незважаючи на підтримку Тарасієм політики Константина VI, імператриця залишила патріарха на посаді, що зумовлено політичним курсом Ірини, котра не хотіла зміцнення авторитету студитів [3, 36].

Зазначимо, що правління Ірини поглибило кризові явища в імперії: економіка знаходилася в стані стагнації, кордони Візантії страждали від перманентних нападів арабів-мусульман та болгар, що стимулювало зростання невдоволення діяльністю імператриці й спричинило переворот. Ірину було усунуто від влади й відправлено до монастиря. Імператорський трон посів досвідчений чиновник Никифор Генік (802–811). Новий імператор прихильно ставився до Тарасія й повернув патріарху частину повноважень, однак через стан здоров'я Тарасій не зміг повною мірою відновити свій авторитет. У 806 р. Тарасій помер, а посаду патріарха отримав його родич – Никифор (806–815), який продовжив боротися проти іконоборської єресі, що знову почала набирати популярності.

У процесі аналізу було встановлено, що під час правління Ісаврійської династії константинопольський патріархат через свою слабкість опинився в складних умовах. Критика іконоборства з боку Германа не отримала підтримку на території Візантії, а його опозиція релігійній політиці Лева III Ісавра мала пасивний характер. Спадкоємиць Германа на посаді столичного патріарха не мав політичної волі й використав прихильність василевса до іконоборства для реалізації своїх амбіцій. Константин V Копронім перетворив патріархат на елемент пропаганди іконоборських ідей і позбавив його будь-якої свободи дій. Зміна релігійних пріоритетів представниками правлячої династії не сприяла відновленню авторитету константинопольського патріархату. Незважаючи на симпатію Ірини до захисників ікон, імператриця, як і її попередники – імператори-іконоборці, не прагнула повернути патріархату старі повноваження, а намагалася використовувати столичний патріархат для легітимізації своїх претензій на владу.

Список використаних джерел

1. Андреев И. Д. Германъ и Тарасій патріархи константинопольскіе. Очерки ихъ и деятельности въ связи съ ходомъ иконоборческихъ смуть / И. Д. Андреев. — Сергієвъ-Посадь : Типографія Св.-Тр. Сергієвой Лавры, 1907. — 239 с.
2. Андреев И. Д. Св. Германъ патріархъ константинопольскій (715–730 г.) / И. Д. Андреев // Богословскій вестник. Т. 2. № 5. — М, 1897. — С. 167—186.
3. Афиногенов Д. Е. Константинопольскій патріарх и иконоборческий кризис в Византии (784–847) / Д. Е. Афиногенов. — М. : ИНДРИК, 1997. — 224 с.

4. Величко А. М. Византийская симфония / А. М. Величко. — М. : Вече, 2013. — 386 с.
5. Величко А. М. История Византийских императоров. От Льва III до Михаила III / А. М. Величко. — М. : Вече, 2012. — 416 с.
6. Дьянія Вселенскихъ соборовъ. — Казань : Центральная типография, 1909. — 336 с.
7. Заплатников С. В. К вопросу о роли малоазиатского епископата в распространении иконоборчества в Византии в начале VIII века / С. В. Заплатников // Вестник ПСТГУ, № 4 (48), 2013. — М. — С. 30—39.
8. Заплатников С. В. Концепция зрительного Писания в трудах патриарха Германа I Константинопольского / С. В. Заплатников // Вестник ПСТГУ, № 4 (42), 2012. — М. — С. 97—110.
9. Максимович К. А. История Древней Церкви: Ч 1. 33-843 / К. А. Максимович. — М. : ПСТГУ, 2012. — 592 с.
10. Милютин С. Ю. Иконоборський конфлікт у Візантії: «Схід» проти «Заходу»? / С. Ю. Милютин // Наукові записки ТНПУ: Серія «Історія» В. 2. Ч. 1. — Тернопіль. — С. 108—114.
11. Острогорский Г. А. История Византийского государства / Г. А. Острогорский. — М. : Сибирская Благозвонница, 2011. — 895 с.
12. Шёнберн К. Икона Христа. Богословские основы / К. Шёнборн. — М. : Христианская Россия, 1999. — 232 с.
13. Auzepy M.-F. La place des moines a Nicee II / M.-F. Auzepy // Byzantion. № 58. — R. — S. 5—21.
14. Auzepy M.-F. La vie d'Etienne le jeune par Etienne le diacre / M.-F. Auzepy. — Paris : Adeshot, 1997. — 357 p.
15. Chifar N. Das VII. Ökumenische Konzil von Nikaia. Das letzte Konzil der ungeteilten Kirche / N. Chifar // — Erlangen., 1993. S. 289—296.
16. Gero S. Byzantine iconoclasm during the reign of Leo III / S. Gero. — Louvain.: Secretariat du Corpus SCO, 1973. — 235 p.
17. Gero S. Byzantine iconoclasm during the Reign of Constantine V / S. Gero — Louvain : Secretariat du Corpus SCO, 1977. — 191 p.
18. Giakalis A. Images of the Divine. The Theology of Icons at the Seventh Ecumenical Council / A. Giakalis. — Leiden : Brill Academic Pub, 1994. — 154 p.
19. Lamza L. Patriarch Germanos I. von Konstantinopel (715—730). / L. Lamza. — Würzburg.: Augustinus-Verlag, 1975. — 248 p.
20. Lange G. Bild und Wort. Die katechetischen Funktionen des Bildes in der griechische Theologie des sechstes bis neunten Jahrhunderts / G. Lange. — Würzburg : Gmbh, 1999. — 279 s.
21. Nikephoros, Patriarch of Constantinople: Short History (Corpus Fontium Historiae Byzantinae) / Text translation and commentary by C. Mango. — W. : DOB, 1990. — 247 p.
22. Potz R. Patriarch und Synode in Konstantinopel / R. Potz. — Wien : 1971. — 161 p.
23. Rochow I. Kaiser Konstantin V: Materialien zu seinen Leben und Nachleben / I. Rochow — Frankfurt am Mein.: Berliner Byzantinistische Studien, 1994. — 253 s.
24. Speck P. Die Affare um Konstantin von Nakoleia / P. Speck // Byzantinische Zeitschrift. Bd. 88. 1995. — B. — S. 148—154.
25. Speck P. Kaiser Konstantin VI. Die Legitimation einer Fremden und der Versuch einer eigenen Herrschaft / P. Speck. — München : Fink, 1978. — 857 s.
26. Stein D. Der Beginn des byzantinischen Bilderstreits und seine Entwicklung bis in die 40er Jahre des 8. Jahrhunderts / D. Stein. — München : Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität, 1980. — 306 s.
27. Stephani Diaconi. Vita Stephani Junioris / Diaconi Stephani // PG 100. — W. — P. 1069—1185.
28. Theofanius Chronografia / Text translation and commentary by C. de Boor. — Lipsiae : IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI, 1883. — 814 s.

SERGEY MILYUTIN

Кропивнытский

CONSTANTINOPLE'S PATRIARCHATE'S ACTIVITY DURING THE ISAVRIAN DYNASTY REIGN

The article deals with the relationship between the Patriarchate of Constantinople and emperors of Isaurian dynasty during the discourse about the legitimacy of the veneration of icon images. The analysis of the correspondence of Patriarch German with bishops from Asia Minor peculiarities ideological argument of defenders of icons at the initial stage of iconoclastic conflict. The activity of Patriarch Tarasius to restore the authority of the capital Patriarchate is analysed. It is determined that a change in religious policy of the ruling dynasty was not intended to restore the credibility of the capital Patriarchate.

Key words: Ecumenical Patriarchate of Constantinople, iconoclasm, Isaurian dynasty, Patriarch German, Leo III the Isaurian, Constantine V Copronymus, Patriarch Tarasius.

СЕРГЕЙ МИЛЮТИН

г. Кропивницький

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОНСТАНТИНОПОЛЬСКОГО ПАТРИАРХАТА ВО ВРЕМЯ ПРАВЛЕНИЯ ИСАВРИЙСКОЙ ДИНАСТИИ

В исследовании рассматриваются отношения константинопольского патриархата с императорами Исаврийской династии во время дискуссии вокруг легитимности почитания иконописных образов. На основе анализа переписки патриарха Германа с малоазиатскими епископами определено особенности идейной аргументации защитников икон на начальном этапе иконоборческого

конфликта. Проаналізовано діяльність патріарха Тарасія в сфері встановлення авторитета столичного патріархата. Определено, что возвращение Исаврйской династии к иконопочитанию не преследовало цель восстановления авторитета константинопольского патріарха.

Ключевые слова: константинопольский патріархат, иконоборчество, Исаврйская династия, Герман, Лев III Исавр, Константин V Копроним, Тарасия.

Стаття надійшла до редколегії 02.03.2017

УДК 94:327 (100)

СЕРГІЙ ПРОНЬ

м. Миколаїв

pron-ua@bigmir.net

МАРТІН ЛЮТЕР І ТОМАС МЮНЦЕР: РЕФОРМАЦІЯ В НІМЕЧЧИНІ, ЯКА ЗМІНИЛА ЄВРОПУ ТА СВІТ (ДО 500-РІЧЧЯ ВІТТЕНБЕРЗЬКИХ ТЕЗ)

Автор, використовуючи історичні матеріали, аналізує етапи і ключові моменти Реформації в Німеччині, її вплив на Європу та світ, історію становлення протестантизму.

Ключові слова: реформація, протестантизм, Мартін Лютер, Томас Мюнцер, селянська війна, Євангеліє.

Не можливо на початковій стадії відокремити та роз'єднати Реформацію і селянську війну в Німеччині 1524–1525 років, у рівній ступені як і діяльність двох видатних людей – Лютера і Мюнцера у всесвітньо відомому процесі під назвою «Велика Реформація», яка спричинила безпрецедентні наслідки на сьогодні.

Мета статті – проілюструвати суттєвість Реформації, складність і протирічність її проведення; трансформаційну зміну від релігійного руха (привіт до створення нового напрямку в християнстві – протестантизму) до буржуазної революції у формі селянської війни, що відокремила межу між середньовіччям і новим часом, підриваючи засади феодалізму та прокладаючи шлях капіталістичному (або краще сказати, – цивілізаційному) суспільству, яке вдало розвивається й квітне в сучасних США, Канаді, Великобританії, Швеції, Німеччині, Фінляндії, Норвегії, Данії, Швейцарії, Австралії.

Всі мотивації автора базуються виключно на історичних джерелах та позбавлені як будь-якого політичного тиску, так і релігійної упередженості. Саме в цьому полягає новітність матеріалу; актуальність пояснюється одним словом – протестантизм.

Як відомо, 31 жовтня 1517 року Мартін Лютер (1483–1546 рр.) – магістр вільних мистецтв, монах – августинець, доктор богослов'я університету прибив до дверей церкви у Віттенберзі 95 тез проти індульгенцій («у римській католицькій церкві, загальне або часткове звільнення від покарання за гріхи, а також посвідчення про це. Була засобом збагачення духовенства») [1, 209]. В них, зокрема, підкреслювалося наступне: «Кожний християнин, якщо тільки він істино розкаюється, отримує повне відпущення провини й без індульгенції. Істинний скарб церкви є, безумовно, не відпущення, а святе Євангеліє величності та милості Бога. Християн треба навчати, що той, хто бачить нужденного і, не дивлячись на це, віддає гроші на індульгенції, придбає цим не відпущення папи, а гнів божий...» [2, 209].

Достатньо цікавим, наприклад, дізнатися те, що, згідно «Папської такси відпущення гріхів», той, хто «брехливо засвідчив з карної справи» купував індульгенцію за 6 гроссів (срібна монета – С. П.); «за грабіжку, підпалювання» – 8; «монах, який без дозволу пішов з монастиря» – від 7 до 9; «якщо двоє здійснили напад на сусідів» – 21 гросс [3, 487–491]. Фактично, відпущення гріхів, за індульгенцією,